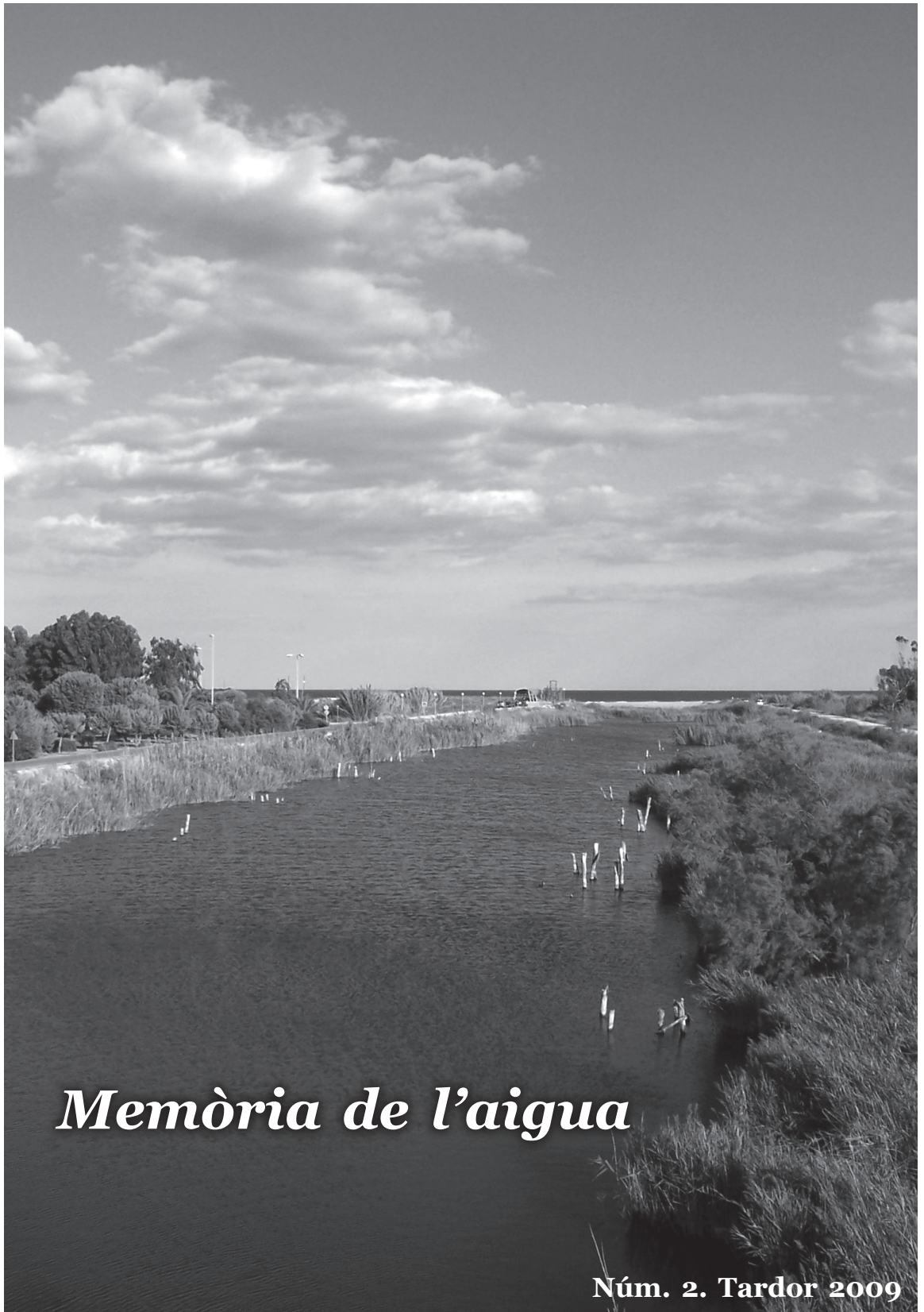

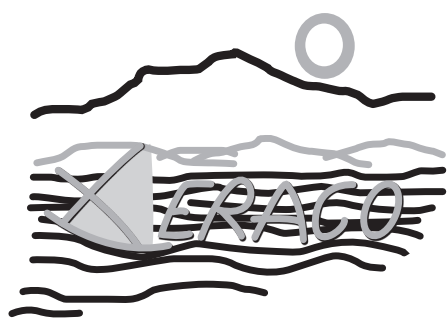
Ab ben-Cedrell

Revista d'Història, Geografia i Etnologia

Memòria de l'aigua

Núm. 2. Tardor 2009

LA GOLETA

Ab ben-Cedrell

Revista d'Història, Geografia i Etnologia

EDITA

Associació Cultural La Goleta
Xeraco

DIRECTOR

Joan Iborra

CONSELL DE REDACCIÓ

Joan Iborra

Antoni Martí

Francesc Torres

Rafael Campos

Maria Júlia Cervera

José Luis Planes

José Doménech

DISSENY I MAQUETACIÓ

Joan Iborra Gastaldo

Rafael Campos Sastre

IMPRIMEIX

Gràfics Serveis Editorials

DIPÒSIT LEGAL

V-3120-2009

ISSN

En tràmit

Amb el suport econòmic de

Sumari

Les venes de la terra **3**

Breus apunts
de climatologia local **4**

El barranc de les Fonts **8**

La Vaca o riu de Xeraco **12**

La xarxa de séquies
del terme de Xeraco **16**

La torre del riu Xaraco **20**

Lletra de convit

Les venes de la terra

Explicava Fernand Braudel que la vida progressava per estadis i ensems també es malmenava per estadis. Quan ocorre aquesta circumstància, els trets i la substància que donen suport a una determinada activitat humana declinen irremeiablement, un rere l'altre fins a la pura desaparició. La xarxa hídrica que nodreix les terres i marjals del terme de Xeraco pateix un greu dany. Algunes séquies ja són història i altres apareixen soterrades per l'allau del progrés o, simplement, els vials voraginosos les han devorades. L'antigament orgullós riu de Xeraco o la Vaca, com es coneix popularment, ha esdevingut un corrent mansuet, atemorit, que només desaigua a la mar quan el massís càrstic del Mondúver s'ompli a vessar i a dolls deixa córrer l'aigua per avencs i escorrims, com la Font Gran de Simat, on naix el riu, o la font de l'Ull, a Xeraco. Ben lluny queden aquelles avingudes, la 'plena' en la parla xeraquera, que inutilitzaven el Caminàs uns mesos a l'any i permetien cultivar arròs.

Hem dedicat el número dos a estudiar algunes de les venes obertes a la terra pels solcs de l'aigua, naturals i artificials. L'estudi de les aigüeres, barrancs, rius i séquies conformen la gruixa d'aquest exemplar. Els indicis del règim climàtic mediterrani explicat localment és l'article que obre la revista amb una mirada oberta i comprensiva sobre els temors i adveniments del canvi climàtic. La irregularitat dels cursos d'aigua, eixuts o torrencials, les formes primigènies que adquireix l'erosió i les capricioses formes que adopta, la incapacitat dels humans per preservar els sidarus naturals — així denominen els algueresos al tresor amagat — tan a prop de nosaltres és la síntesi del segon article, centrat en el barranc de les Fonts. El tercer estudi descriu les fonts del riu de Xeraco i el decurs posterior fins que s'uneix a la mar per la Goleta, una intermitent connexió marítima. L'inventari de l'herència àrab sobre la capil·laritat sequial, l'enumeració i distribució de la xarxa de séquies del terme amb un annex amb les ordenances de la séquia dels Ullals, de mitjan de segle XIX, és el contingut del darrer article de recerca. Clou la revista un text notable i destacat, un fragment de l'informe que per mandat reial féu Juan d'Acuña sobre les ciutats i fortificacions costaneres entre les quals hi ha la torre de Guaita de Xeraco, llavors del duc de Gandia.

JOAN IBORRA

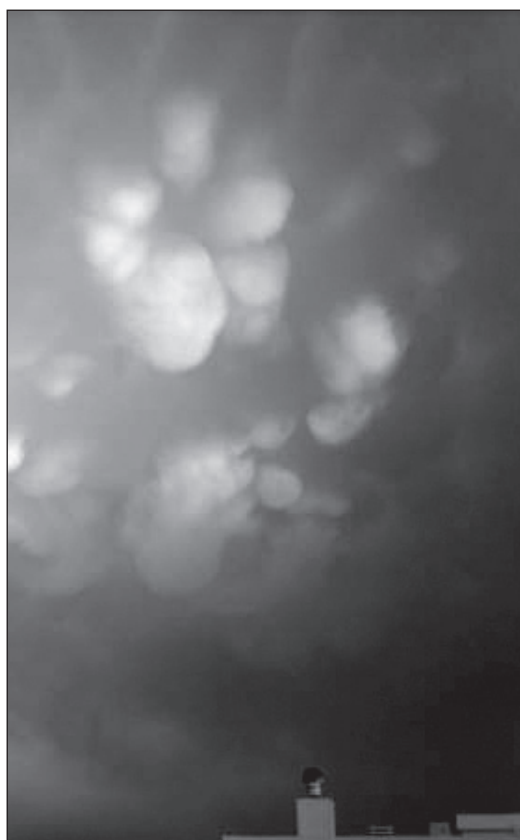
Breus apunts de climatologia local

FRANCESC SERRALTA ZARAGOZÀ

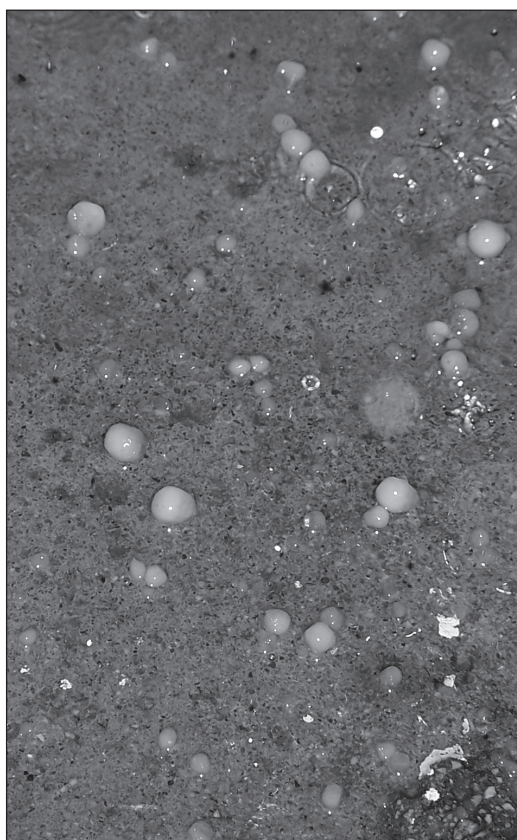
«—Iaio, hui plourà? — Demà t'ho diré.» Amb aquesta ocurrent i encertada resposta es palesa allò que els vells atresoren: una valuosa experiència que només els anys viscuts i el sentit comú garanteixen. Els humans —no ho oblidem— en realitat som uns nouvinguts al planeta. No hem viscut cap dels grans canvis climàtics experimentats per la Terra (excepte el final de la darrera glaciació) i estem acostumats a un clima més o menys estable en el conjunt del món. Avui són nombrosos els estudis que asseguruen un augment generalitzat de les temperatures i l'escalfament global del planeta. Qui són els culpables? Ja se sap: el desgavellat procés d'industrialització dels darrers 150 anys, excessivament contaminant, les emissions incontrolades de CO_2 a l'atmosfera i les agressions brutals al medi ambient en forma d'incendis forestals i tala indiscriminada de boscs. També hi ha d'altres estudis que, tot i sostenir la teoria del canvi climàtic, afirmen que aquest es produiria a la inversa, és a dir, refredaria el planeta. Segons aquesta teoria, les greus inundacions, els huracans i les sequeres que expliquen els noticiaris no són més que exemples evidents del pas cap a una nova glaciació. Consideren que la davallada de temperatures que patirem s'originarà en un lleuger desviament de l'òrbita planetària, en l'aparició de noves taques solars o en una inclinació diferent de l'eix terrestre.

Què hi ha de veritat —o no— en tot açò? Què ens preocupa, en realitat? Tot i comptar amb un bon grapat de teories sobre el canvi climàtic, i de l'oratge en particular, si fóra així, no posaria en perill la continuïtat de la vida en conjunt, però sí que amenaçaria moltes espècies biològiques, entre les quals hi ha la nostra. I això, crec, és el que realment devia preocupar-nos del canvi climàtic.

Una ullada ràpida als trets climàtics coneguts demostra que en una àrea o zona geogràfica determinada han de convergir unes característiques semblants i així ha de romandre per anys i panys. Aprenem a l'escola que hi ha un clima mediterrani, un d'interior, un de muntanya, etc., però, res més lluny de la realitat. En l'època dels dinosaures, per exemple, les temperatures eren més elevades que les actuals i bé que hi havia vida! L'Antàrtida no ha estat sempre així, amb la gruixuda escorça de gel al damunt i la mar Mediterrània s'assecarà algun dia, quan la placa africana xoque amb la placa europea, com ja passà fa milions d'anys, i el que hom diu sobre el clima mediterrani no serà més que paper mullat. El clima

Cúmul·s, març de 2009

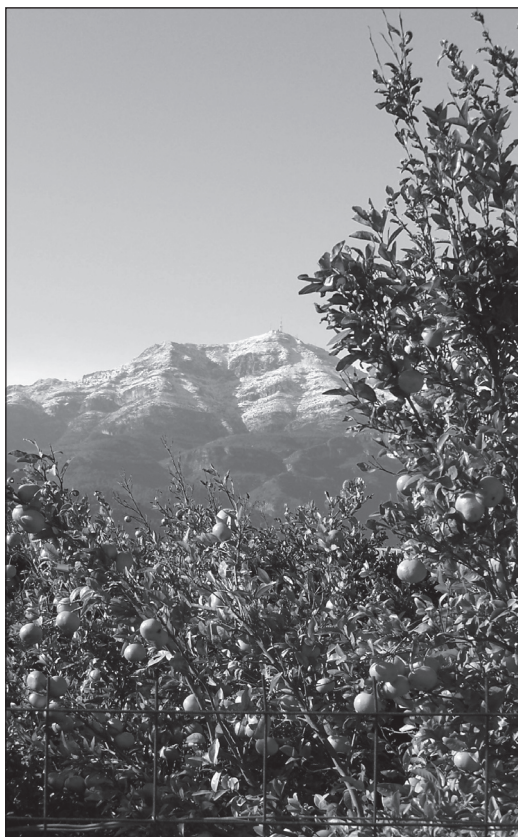

Pedregada, maig de 2007

és, per definició, canvi permanent, i així ho hem d'acceptar. Llavors, què passa amb el temps? Com un element més del clima, caldrà tenir-lo en compte, observar-lo, analitzar-lo, contrastar l'anàlisi amb la realitat i... evitar les generalitzacions.

Diàriament comprovem que, tot i l'ajut de sofisticats ordinadors i de la informació en temps real proporcionada pels satèl·lits, la predicció de temps només és factible per a uns pocs dies i amb una petita dosi d'incertesa inclosa. L'any 2007, per exemple, un dels màxims responsables del prestigiós Met Office (Servei de Meteorologia Britànic) assegurava que no hi havia indicis perquè aquell estiu hagués de ser particularment humit. Setmanes després, Anglaterra i Gal·les patiren les pitjors inundacions de 1912 ençà.

La pressió popular sobre els serveis de meteorologia és forta, ho hem de reconèixer. Qui no pensa en l'oratge abans d'un viatge, d'unes vacances...? Totes les prediccions es basen en estudis contrastats, eficients i, per tant, hem de confiar-hi. No ens queda una altra opció. Un dels pocs homes de mar que queden a Xeraco —el tio Pepe *Pescater*— ens contà que els pescadors es fiaven de les prediccions de l'home del temps abans d'eixir a la mar i poca cosa més. A les nostres terres, ja ho sabem, sovintegen les pluges torrencials a la tardor, més conegudes com temporals o 'plenes' —«gota freda» n'és el nom tècnic—, les quals, de tant en tant i si són de gran intensitat, «trauen les escriptures», com se sol dir popularment, ateses les temudes calamitats que originen. La pluja, ancestralment, ha estat considerada com una cosa bona si ha fet saó o si, després d'uns dies de fort temporal, la mar «l'ha volguda» i se l'ha engolida. Per contra, també representa el càstig diví si es converteix en barrancades o plenes que arriben fins a la figuera del Metge, a la cruïlla entre el Caminàs i el camí de les Marjals, a pocs metres ja del poble.

Nevada, gener de 2006

Temporal de vent, gener de 2009

Dels testimonis i de les observacions de la gent més major del nostre poble hem tret algunes conclusions. Les estacions d'hivern i d'estiu antigament es diferenciaven més que no pas ara. Els temporals de dies i nits de pluja contínua tenien una durada més llarga que actualment. El Caminàs, deien, passava mesos ple d'aigua. El tio Ricardo l'Hostal (amb quasi cent anys de vida) recorda haver vist homes a Barx apartant la neu del carrer amb pales perquè les dones pogueren anar al forn a coure el pa. Ara, potser, no notem tant la transició estacional i passem del fred a la calor més sobtadament. La festivitat de Tots Sants significava ben bé l'entrada de l'hivern i per la Puríssima ja feia un fred rigorós.

L'exigència de les activitats agrícoles (preparar el planter, la sembra, la collita, etc.) requeria un cert tempteig del temps i sovint es tirava mà del refranyer i d'allò que hom anomena la 'saviesa popular'. Els animals també reflecteixen el medi on viuen. De fet, la gran majoria estan dotats d'una facultat molt superior a la humana per a notar un canvi de pressió atmosfèrica i altres variacions del temps. La nostra gent de camp ha observat tots aquests 'avisos' del bestiar domèstic, millors coneixedors, si fa no fa, dels canvis de temps que no pas els qui vivim en nuclis urbans on, actualment, la calefacció i l'aire condicionat alteren substancialment la percepció climàtica. Ací en tenim uns quants exemples.

L'aranya és un dels animals més sensibles a la temperatura i, de fet, deixa de teixir algunes hores abans de començar a ploure. Les aranyes casolanes, quan plou, fins i tot solen abandonar llurs teranyines i caminar pel terra. Els amfibis, en particular la granota i el gripau, tan arrelats a l'ecosistema marjalenc, són perfectes anunciadors de pluja. Quan les granotes, dins l'aigua, emeten raucs forts i sorolls indiquen la proximitat de la pluja. Dels gripaus hom diu que són fills de la pluja i de la pols de carreteres i camins. Contràriament a la seua parenta la granota, si el gripau rauca, està content perquè no plourà. En canvi, si

Efectes del temporal de llevant al Caminàs

s'amaga, és quasi segura l'arribada de precipitacions. Els ases i altres animals de càrrega també han servit de baròmetre popular i quan els veiem fer camí amb les orelles catxes és senyal inequívoca de pluja. A la quadra i sota cobert, matxos i haques també indiquen pluja imminent quan fan certes convulsions de cap i cos simultàniament: «L'haca s'ha espolsat, aigua caurà».

Mirar al terra i observar detingudament la part de fauna que hi viu també és una font informativa de primer ordre si es tracta de pronosticar l'oratge. Els llambrígols o cucs de terra —abundants al nostre terme per les terres toves i humides— fan galeries subterrànies buscant les arrels de les quals s'alimenten. Si estan nets i lluents és indicatiu de bon oratge, humitat baixa o ponent. Si els veiem bruts de terra o fang és senyal de pluja imminent i potencialment forta. Algunes persones majors de Xeraco asseguren haver vist llambrígols bruts de terra fins i tot dins l'aigua de les séquies i bassals abans d'haver-hi pluges torrencials. També és senyal de pluja si dels forats de les aigüeres, de les clavegueres i dels llocs de desguàs, en general, es desprenen olors desagradables i en surten escarabats, aranyes, llimacs i altres bestioles domèstiques petites, probablement fugint d'una més que possible inundació de les canonades.

La vida als nuclis urbans, tot i estar més apartada de la natura, dels boscs i de la fauna en general, també podem trobar-hi indicis, baròmetres i termòmetres naturals, que ens ajuden a pronosticar el temps que farà. Si les mosques entren per les finestres amb molta més quantitat que de costum, volen baix sense moure's gaire del mateix lloc o estan més apegaloses que de costum, assenyalen aigua segura. Si els mobles, els marcs i les portes de fusta cruixen, és senyal de sequedat i absència de pluges. Ocorre tot just el contrari si veiem caure sutja o estalzi de les xemeneies o si la superfície que uneix l'empedrat dels carrers o el sòcol fronterer amb la paret veïna estan humits, com si l'hagueren arruixat. Quan en la llunyania s'ouen les sirenes de les embarcacions o de les fàbriques o el xiulet del ferrocarril, també es diu que hi canviarà l'oratge.

El temps, com la vida, és més divers, canviant i complex d'allò que pensem i nosaltres no en som més que uns humils habitants, pretendre, per tant, avançar-nos al devenir vital o intentar disposar de tot el coneixement no és més que un vulgar exemple de vanitat.

El barranc de les Fonts

LAURA CAMPOS GARCIA

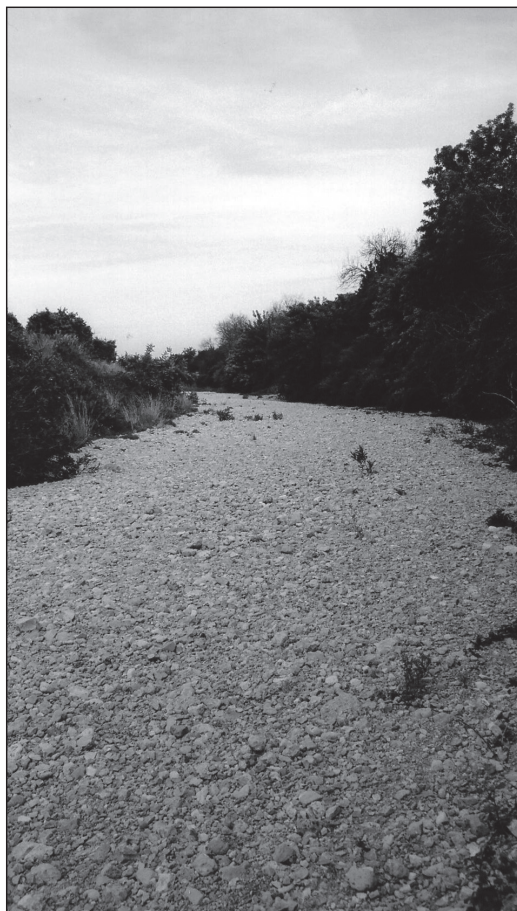
El procés d'uniformització global que pateix avui la societat valenciana, especialment a través dels mitjans de comunicació, contribueix en gran mesura a què la joventut oblide tot allò que li és pròxim, així es perd el sentiment de pertinença al territori que els envolta i on es desenvolupa majoritàriament la seua existència. Tanmateix, hi existeixen col·lectius de gent que senten la necessitat d'estimar, protegir i donar a conèixer tot allò que sent i té com a propi, que constitueix un enriquiment personal i forma part d'una valuosa aportació a l'enorme diversitat que enriqueix el nostre planeta, en un intent desesperat perquè aquests coneixements no es perden en la foscor d'allò que hom ha convingut en denominar «globalització». El poeta Vicent Andrés Estellés ho resumia en uns versos senzills i explícits: «Allò que val és la consciència/de no ser res si no s'és poble.»

El terme de Xeraco té l'enorme fortuna de posseir un gran ventall de paisatges i accidents geogràfics naturals que enriqueixen el bagatge natural i aporten un granet d'arena a la diversitat mundial. Un d'aquest efectes geomorfològics el representen els barrancs, que constitueixen un excel·lent model per obtenir un millor coneixement d'aquest fenomen i alhora ajuden a encetar un procés d'autoestima pel nostre entorn natural més immediat.

Els barrancs són unes formes de relleu muntanyenc originades per l'acció dels corrents d'aigua de pluja. Formen cursos temporals de règim irregular que recorren pels vessants muntanyencs, tot i que la major part de l'any es troben habitualment secs. Sorgeixen per la concentració de l'aigua de les precipitacions estacionals o ocasionals que, per regla general, solen fer acte de presència al nostre territori cap a la tardor i la primavera. Quan plou amb força o durant bastant temps i en quantitat suficient, pel pendís de les muntanyes baixen nombrosos rierols formats per les aigües salvatges de les tempestes que segueixen el rost de la serra, la unió dels quals forma un corrent de major o menor potència que discorre per un llit assenyalat al territori, de dimensions diverses i formes modelades i esculpides en forma de V, provocades per l'erosió i l'arrossegament de materials, al qual anomenem barranc. En arribar a la plana litoral la seua forma canvia per esdevenir una rambla. Els barrancs constitueixen la veritable xarxa de drenatge de les serres que interconnecten diverses tipologies de sistemes i faciliten una gran quantitat d'intercanvis entre les àrees per on recorren.

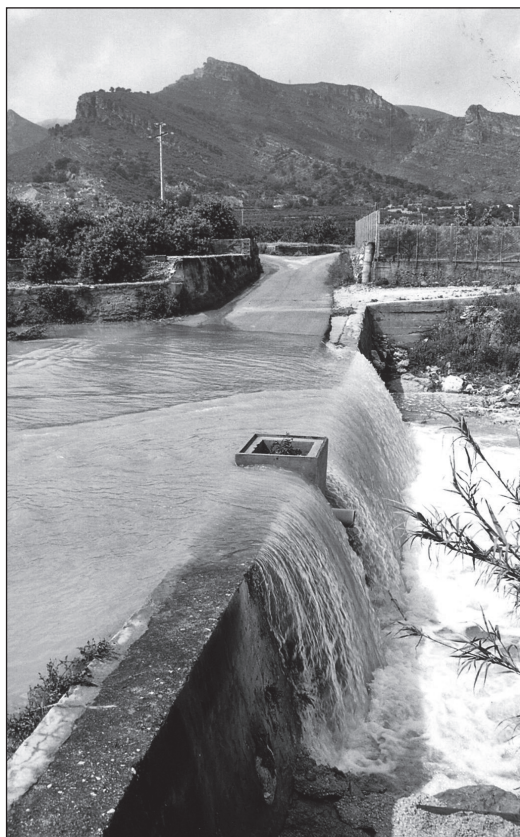
Barranc de Ruta a la font de l'Ull

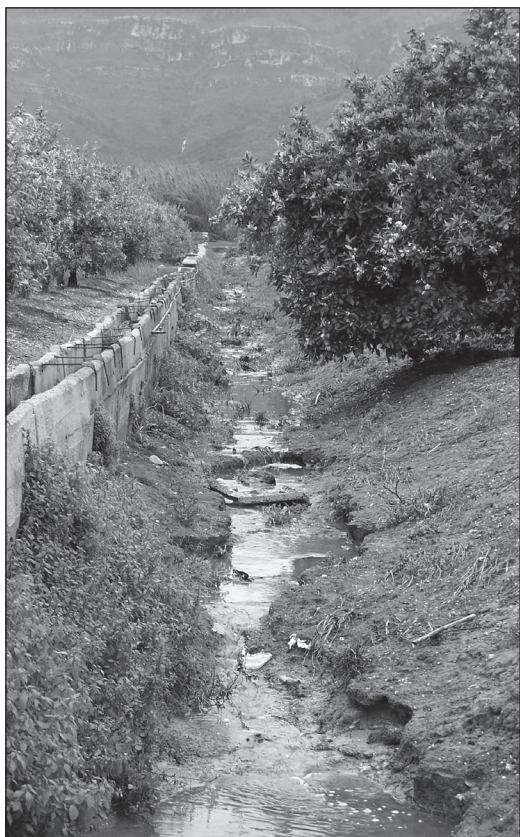
Barranc de les Fonts a la partida de Rondonera

El barranc de les Fonts forma part de la major conca de drenatge de les muntanyes del terme de Xeraco tot i que és de petita longitud i es troba en una zona d'orografia bastant complexa. Açò és provocat per la interferència i superposició del relleu Ibèric i Penibètic a la serra del Mondúver i que formen tot un seguit d'estructures orogràfiques de dobles plegament anomenats doms.

La conca de recepció dels barrancs o torrents és la zona alta del massís on es precipiten i recullen les aigües superficials procedents dels escorriments i aigüeres de menor importància. El barranc de les Fonts naix als vessants del Mondúver i s'alimenta de les aigües del tossal Redó i la serra de la Barcella així com de les aigües subterrànies de les fonts de l'Ull, de la Mina, del Reboll, de l'Esbarzer i de l'Olivera. Durant el primer tram rep el nom de barranc de Ruta, a partir del brollador de la font de l'Ull sol ser anomenat barranc de Rondonera. A la zona nord-oest del terme, el barranc de Serra recull les esorrenties dels barrancs dels Madallars i de l'Escudella, del Bancal, del tossal Redó i del racó Ferragud, a més dels brolladors de les fonts dels Madallars, de l'Escudella, del Bancal, del Xopet i de l'Orxana. El barranc de Rondonera i el barranc de Serra s'ajunten a l'altura de les terres de Ramon Castelló i originen el barranc de les Fonts. En aquesta etapa predominen l'erosió i el transport de materials i, de tant en tant, apareixen al llit unes petites cavitats, anomenades olles, excavades per la intensa erosió de l'aigua i dels materials arrossegats. Aquest és un dels trams més bonics, encisadors i rics en espècies vegetals. Constitueix un nucli de microflora que és digne de visitar per gaudir-ne dels grans valors naturals que posseeix i

Barranc de les Fonts al camí del Teular

Desguàs del barranc de les Fonts a la partida dels Fondos

de ser respectat i protegit a qualsevol preu per la gran importància mediambiental que representa aquest patrimoni natural per a les futures generacions. Quan la pluja és abundant i generosa les aigües discorren pels vessants del Mondúver semblant veritables cascades o salts d'aigua. A més a més, pel llit del barranc baixa un gran cabal d'aigua, sorollós, que sembla una zona d'alta muntanya pirinenca i no la tan seca i estimada Mediterrània. En un món on els valors mediambientals estan en hores baixes, hem de fer un esforç i acostar-nos quan baixa la barrancada per a gaudir d'un espectacle meravellós en aquest indret.

El canal de desguàs és una prolongació del barranc de les Fonts, més o menys rectilini, que comença aproximadament a l'altura de l'Arcada, on una llera excavada al llit té per objectiu prioritari evacuar les aigües i els materials procedents de la conca de recepció d'aquest barranc i d'altres barranquets i aigüeres secundaris, que desaigüen directament al llit del barranc de les Fonts i n'incrementen notablement el cabal. En aquest tram, l'erosió i el transport tenen gran importància i el barranc apareix fortament encaixat; el llit, ample i profund, a poc a poc perd potència i els materials arrossegats són de menor mesura.

A uns tres-cents metres aproximadament del pont de la carretera general N-332, es troba un dels focus de contaminació (detritus i altres tipus de matèria orgànica) provinent d'una de les edificacions que hi ha a la seua riba. Aquest és el dany més greu que pateix aquesta ruta d'aigua.

El con de dejecció d'aquest barranc és d'una llargada considerable i es forma en arribar a la plana litoral, més o menys a l'alçada del pont de la via fèrria. A partir d'ací, la rostària disminueix de manera brusca i produeix una intensa sedimentació de materials en amansir-se el corrent. A poc a poc, amb el pas del temps, els al·luvions han alçat els terrenys del voltant els quals han estat convertits en terres de conreu pels llauradors. El barranc de les

Fonts desguassa en terres de marjal, ho fa a la séquia Mare, que discorre paral·lela al camí del Cap de Terme, completament encaixada pels murs de les terres de conreu. D'allí, les séquies que envolten la Roqueta duen les seves aigües al riu la Vaca.

De temps en temps, quan es produeixen les tempestuoses i violentes pluges de tardor, el barranc de les Fonts arriba a aquestes terres amb una força inusitada i el seu enorme cabal es precipita pel mig de les terres de conreu de les marjals per ocasionar un fenomen hídric denominat 'la plena' que nega les terres d'aiguamoll del Canyaret i el territori de la Roqueta.

Les fotografies que acompanyen el text, poden donar una clara i completa visió del barranc de les Fonts, tant en les èpoques en què es troba sec com en aquelles ocasions en què duu aigua. Caminar pel llit del barranc i gaudir de la diversitat dels paisatges humanitzats i naturals que encara conserva, escoltant el soroll de les aus i altres bestioletes terrestres, el brunzir del vent sobre les fulles i branques de les nombroses espècies vegetals, a més d'olorar i sentir mil i una fragància, constitueix una espècie de bàlsam relaxant en el món atrafegat que ens envolta. Aquest moments ens sensibilitzen per a dotar de major valors socials aquestes illes naturals que encara romanen a Xeraco i demanar a la societat una major consciència per a preservar aquests recursos i millorar aquestes joies naturals i patrimonials.

Vall del barranc de les Fonts.

La Vaca o riu de Xeraco

RAÛL VERDÚ MONCHO

La Valldigna constitueix una fossa transversal orientada d'oest a est amb una longitud aproximada d'uns vuit quilòmetres de llargària per uns quatre d'amplada. Tota ella es troba envoltada de muntanyes com la serra de les Agulles i el puntal del Massalari vers tramuntana; la serra del Mondúver, el puntal dels Quatre Termes i el pla de Cucons cap a migjorn. El Portijol és la porta que, cap a l'oest, comunica la Valldigna amb el pla d'Aigües Vives (la Plana) i els termes d'Alzira i Carcaixent, quedant solament la part oriental oberta cap a llevant.

Aquesta vall es troba completament reblida d'un potent i fèrtil al·luvió quaternari, quasi bé horitzontal, on puntegen els tossals cretàtics abans esmentats. Està recorreguda de sud-oest a sud-est pel riu la Vaca, el corrent fluvial per excel·lència del nord-oest de la Sfor. El naixement del riu es troba al mateix barranc de la Vaca, al terme de Simat, envoltat d'horts de tarongers. Brolla només amb motiu d'intenses pluges en funcionar com una font *tropolein* quan el terreny es troba totalment reblit, augmentant el cabal natural que baixa pel barranc. Al llarg del seu recorregut travessa els termes de Simat, Benifairó i Tavernes per desembocar en un paratge denominat la Goleta, a Xeraco, i serveix de fita entre els termes de Xeraco i Gandia.

La Vaca té les característiques comunes dels corrents mediterranis els quals vénen determinats per la climatologia i el relleu característic de la zona. Els trets pluviomètrics dominants determinen que el seu règim siga molt irregular i transporte un cabal mínim o nul durant la major part de l'any, amb avingudes més o menys intenses quan tenen lloc els forts temporals de llevant per la tardor i la primavera.

El curs superior està format per l'abrupte i retallat barranc de la Vaca, el qual arriba a la plana simatera en forma d'una pedregosa rambla de marges difusos, envaïda sovint pels bancals de tarongers. En aquesta zona es troben els assuts de la Font, de l'Ast, Maltés i de Tavernes, que són aprofitats per distribuir les aigües del reg i a més formen vistosos salts d'aigua quan el cabal del riu és abundant.

En realitat, la Vaca no es pot considerar en aquest tram un autèntic riu, atès que és el producte dels grans ressorgiments càrstics del massís del Mondúver, molt especialment de l'avenc de la Donzella de Barx. Aquesta autèntica joia geològica recull les aigües superficials

Eixida de la Font Gran (Simat)

Assut de Simat

El Braç

i subterrànies de la foia de Barx i les dirigeix mitjançant barrancs i rierols cap al barranc de la Donzella, ressorgint, després de ser engolides, per la Font Gran que constitueix la surgència més important de tot l'aquífer càrstic de la zona juntament amb les aportacions que durant els temporals d'intenses pluges s'escorren pels flancs de la Valldigna a les aigües del buc muntanyenc i dels barrancs de les Cases, Fondo, Martí, Cardona, Malet, Fontarda i Rajolar, entre d'altres.

La Vaca, al seu pas pel terme de Benifairó, discorre de forma tranquil·la, sense grans desnivells naturals. L'home però, des de fa molt temps, ha intervingut sobre el seu curs de forma continuada amb la construcció d'assuts i canalitzacions que desvien la seva aigua per a usos agrícoles. Un bon exemple és l'assut de Simat, encara en ús actualment, que desvia les aigües del riu la Vaca per a regar els bancals de tarongers de l'horta de Simat i Benifairó. La seua aigua, un bé preuat per ser l'únic riu de la Valldigna, tot i que el seu cabal és bastant irregular per la seua dependència de les precipitacions anuals, en té regulat l'ús per al rec des de l'època medieval.

Al pas per Tavernes, el llit del riu augmenta considerablement l'amplada per tornar-se a convertir en una rambla més estreta a l'eixida de la població. En arribar a les marjals, sembla una sèquia gran durant un tret considerable i, en arribar al curs baix, es converteix en un riu pròpiament dit, amb un cabal regular i molt lent fins a la desembocadura. És ací on la Vaca rep les aportacions del Vedell, correntiu que naix al Clot de la Font, el qual es considera com el seu afluent natural.

En arribar a les marjals, es converteix en un autèntic canal de drenatge per on s'esgolen les filtracions subterrànies i les aportacions de les sèquies de la Ratlla, Ahuir, Travessera, Trénor, Massalari i Gat, entre moltes altres. A hores d'ara, es pot observar com el llit origi-

La Vaca al seu pas per la partida dels Borrons

nal ha estat desviat a prop del camí Reial, on s'ha construït un canal de drenatge, que rep el nom de Braç, i discorre paral·lel a la fita dels termes de Xeraco i Tavernes fins arribar a la zona marítima, on desguassa.

Pel terme de Xeraco i en direcció nord-sud-est es troba la zona més ampla i profunda coneguda amb el nom de Gorg, indret on s'alça la torre de Guaita. A partir d'ací, el riu du un bon cabal i el llit es fa molt ample. Tota la seua riba es troba atapeïda per una vegetació de canyes, senill, bova, jonqueres... Encara podem trobar colls-verds, fotges, polles d'aigua, garses i agrons. És un lloc de trobada de pescadors de canya, pescadors de paciència provada, ja que les captures ni són nombroses ni les espècies de gran estima.

El tram final corre paral·lel a la fita dels termes de Xeraco i Gandia, així, després de travessar la mota que dona pas a la Gola, s'endinsa a la mar quan el corrent és fort, barrejant les seues dolces aigües a les salades de la nostra eterna Mediterrània.

El riu és, a més a més, una font de vida natural al llarg del seu curs. Les seues aigües, d'una qualitat acceptable des de la millora en els processos de depuració, contenen i alimenten gran quantitat d'espècies autòctones molt significatives. La polla d'aigua és una d'elles. En perill d'extinció en molts llocs d'Europa, a la Vaca ha trobat un lloc idoni per al seu desenvolupament per l'existència d'una gran quantitat de vegetació, en bona mesura per l'escassa utilització actual de les canyes del riu, que cobreix el seu llit i que serveix de protecció davant els depredadors.

Un altre animal que tothom associa al riu Vaca és l'anguila, peix molt apreciat per fer allipebres i que es pesca a la molinada (mètode tradicional consistent en pescar les anguiles amb un bolic de cucs passats amb un fil, sense cap tipus d'ham) en èpoques en què el riu baixa amb les aigües brutes per les pluges.

La xarxa de séquies del terme de Xeraco

FRANCESC TORRES NAVARRETE

La xarxa de séquies que solquen el terme de Xeraco té sens dubte el seu origen en temps dels àrabs, millorades en èpoques posteriors pels nous pobladors, després de l'expulsió dels moriscos, a fi de roturar i eixamplar nous espais agraris. Capten l'aigua dels ullals i mitjançant un assut, n'eleva el curs que discorre per la séquia principal o mare i el ramifiquen per braçals o sequioletes fins a les terres conreades. Altres séquies capten els escorrims de les terres de marjal, formats d'escorredors, i aporten l'aigua fins al riu de Xeraco.

La *séquia Mare*. Avui desapareguda del terme de Xeraco. Provenia dels 'ullals' de Gandia. Aquesta séquia és denominada de forma diferent segons el terme municipal per on passa: a Gandia s'anomena de *Paiporta*; a Xeresa, dels *Xops* i a Xeraco es coneix com la séquia *Mare*. Discorria paral·lela al camí de Gandia a Xeraco, pel pont de Francisco es desviava al camí de les Marjals, fins a les terres de Jeroni Osca, avui el motor de Bequeta. Se sap que la seua construcció fou aprovada per la Junta Patrimonial del ducat de Gandia durant el mes de setembre de 1758, segons el memorial del comú de Xeraco. Tenien accés al reg 335 fanecades de marjal, amb una tanda o torn d'aigua de dos dies i mig, dels dotze designats a les tres comes, que pertanyien a 76 veïns de Xeraco i a 5 de Xeresa. Pel 1861 es referen les «Ordinacions tocant al reg de la séquia dels Ullals», i de les 432 hores, a Xeraco en correspongueren 120.

La *séquia Arrossera*. També desapareguda. Documentada en temps dels àrabs, servia per al cultiu de l'arròs als tancats arrossers: Catxones, Cap de Terme, Sester i Roqueta, la qual aprofitava les aigües sobrants de Tavernes i la dels ullals d'aquest terme. L'any 1761 es produí un intent de connectar la séquia dels Ullals del Terme amb la séquia Arrossera «que de nada sirve en el día y en otro tiempo servía para el mismo efecto», perquè resultava de poca utilitat per la manca o minva d'aigua provinent del terme de Tavernes, del Vedell i de la séquia de la Bova. El 1863, per la construcció de les vies del tramvia, foren inutilitzats els ullals de la muntanya de les Barreres, en perjudici dels regants de Xeraco que tenien dret a l'aigua de temps immemorials.

La *séquia Ahuir*. Transcorre paral·lela a l'antic camí real València-Dénia. Desguassa al barranc de Sant Nicolau, la part que té la cota de nivell més alta, després de travessar l'antic pont de la Nora, al Grau de Gandia i per l'altra, s'interna en terres de Xeresa i Xeraco.

Séquia Mare

Séquia Travessera

Vessa les aigües al riu de Xeraco, després de confluïr a la séquia de les Canyes. El 1742, la senyoria obligà els terratinents a eixamplar i aprofundir el llit de la séquia i si calguera, per al trànsit dels ramats, que fessen ponts de fusta amb els arbres de la devesa de la senyoria. A Xeraco també se la coneix com a séquia de Trenor, la qual desaigua al riu per la séquia de don Antoni, a la zona anomenada el Vapor.

La séquia Travessera. Comença a l'escorredor de Ripoll, en terme de la partida de Paipor-ta de Gandia, travessa el terme de Xeresa per les Galerasses i s'interna pel de Xeraco fins arribar a la séquia de les Canyes, on encara avui hi existeix un vell partididor o comporta, que ens il·lustra sobre aquest tipus d'arquitectura hidràulica, realitzada de maons i argamassa, amb uns argues de ferro per tancar i obrir la comporta de fusta. Pertanyia al primitiu projecte de dessecació de les partides del Canyar i del Canyaret, promogut per Frederic Trénor a les acaballes del XIX, avui inservible. La séquia Travessera acaba per vessar les aigües al riu a la zona del Gorg. A la riba del riu de Xeraco, abans de la remodelació de la ribera, hi havia dues comportes, vulgarment anomenades els Àrguens, d'identica fàbrica i factura, que servien per desaiguar les terres marjalenques i també per evitar en temps de 'plena' del riu, per la maror, que s'inundaren les terres baixes o riberenques.

Les séquies de les partides de la Roqueta i del Sester. La séquia de la Ratlla, que fa de frontera física entre els termes de Xeraco i Tavernes de la Valldigna. L'antiga séquia d'Oscà, que travessava la partida de la Roqueta i confluïa amb la séquia Boval; la séquia de Gostí Font fins arribar a la séquia del Molinet, desaiguador natural de les partides del Séster i la Roqueta, pensem que el nom de Molinet s'atribuiria a l'elevador o molí que feia vessar les aigües al riu Vaca, avui desaparegut.

La séquia del Caminàs. Discorre paral·lela al Caminàs, travessada per les séquies Traversera i Ahuir.

Actualment, a causa de la urbanització de la platja i el terme de la Marina, s'ha inutilitzat la séquia del camí dels Borrons, coberta per la carretera, i s'ha tapat amb canonades la séquia del camí Garcia.

Séquia de la Ratlla

Séquia del Caminàs

Annex

Projecte de reforma de les ordenances de reg de la séquia dels Ullals, aprovada pel sr. governador civil de la província el 5 de desembre de 1851.

La séquia dels Ullals es nodreix dels manantials Fosc i Clar, i de la font de la Figuera i des d'ara s'anomenarà dels Ullals. La séquia principia al terme de Gandia, passa per terres del terme de Xeresa i conclou en Xaraco, fins a les marjals d'Osca, o la Mota de les Canyes. Procuraran anivellar el fons, donant a les aigües el desnivell que necessita el terreny i per a què dit nivell no s'altere, es fixarà en el sòl, a 500 en 500 passos, les lloses que hi siguen necessàries. La profunditat serà de dos pams i mig i la latitud o amplària de cinc pams i mig. Caldrà conservar les séquies per tal que no hi hagen filtracions (...) Es declara la conformitat amb l'acte del l'alcalde major de Gandia de 29 de juny de 1766, de les terres anotades en aquell temps que tenien dret exclusiu de regar de les aigües que discorren per la séquia dels Ullals: de Gandia 159 fanecades de la partida de Paiporta, 559 de Xeresa i 335 de les de Xaraco.

S'estableixen els torns de reg de les tres comes en 12 dies consecutius, de les quals aprofitarà Gandia 2 dies les aigües del manatíal Fosc i les sobrants de la font de la Figuera, utilitzant Xeresa les del manantíal Clar durant els expressats dos dies en tot el temps de l'any. Transcorregut aquests, passaran per a l'aprofitament totes les aigües a Xeresa, per set dies i mig, durant els quals deurà permetre's la criaça dels planters d'arròs que es facen en les 159 fanecades del terme de Gandia, en compensació de les aigües del manantíal Clar i per últim passaran totes les aigües a Xaraco per dos dies i mig.

El torn podrà alterar-se en més o menys, segons ho aconselle l'experiència, però s'aplicarà a cada comú de regants el nombre de dies i hores de reg que corresponga

Argues de la séquia Travessera i la de les Canyes

per la base establerta en la citada disposició. El dia 31 de maig han d'estar arrencats tots els planters d'arròs que es facen en les respectives 159 fanecades de Gandia. El reg d'un comú a l'altre es farà per braçal i parada, rebent tot el cabal que li corresponga. El torn començarà per Gandia, després Xeresa i per últim Xeraco. Les infraccions seran castigades per l'alcalde del comú, amb multes del doble del mal causat, a judici dels perits. Els alcaldes han d'anomenar un guarda, un sequier del terme, comissionar una persona que vigile el compliment del sequier i del guarda.

Despeses d'eixamplament i fondària de la séquia de Sant Joan o dels Ulls

En la ciutat de Gandia a 20 de juliol de 1856, D. Andreu Gomis i Faus, D. Francesc Pellicer i D. Salvador Torres (...) obres dirigides per l'arquitecte D. Jorge Gisbert, on s'expressen els costos per ajuntament dels tres trams: el primer que va de l'ullal Fosc al terme de Xeresa pagades per 1/6 de Gandia, 4/6 Xeresa i 1/6 Xeraco. El segon tram és el que està en el terme de Xeresa, que paga quatre parts Xeresa i una Xeraco i el tercer tram és el que passa per Xeraco i que el pagarà aquest poble. Es reparteixen els dies de reg, així Gandia pren tres dies, deu Xeresa i cinc Xeraco. L'arquitecte reclamà per honoraris 900 reals de les obres de l'Ullal, el 1856. Gandia pagà 150 reals. Hi ha una llista de propietaris que tenen 161 fanecades i la quantitat a pagar és de 180,20 reals. Cada fanecada pagà 1 ral de velló i 12 cèntims.

L'alcalde de Xeraco expressà que es trobava conforme en què es verifique l'obra proposta, costejant-la cada poble dins del seu terme, i els tres pobles units en les obres dels manantials Focs i Clar. Acord que signen Andreu Gomis i Fons, Francesc Pellicer, Salvador Torres i Joan Gavilà, secretari.

La torre del riu Xaraco

JUAN D'ACUÑA

La torre del Grau de Gandia és gran i quadrada, fabricada de maons i calç, de molt bona muralla. Arrimada a ella té el duc de Gandia una casa gran on s'emmagatzemen les coses que es desembarquen i volen embarcar en aquest dit Grau. En la dita torre hi ha dos guardes amb arcabussos y quatre atalladors de cavall. Dos atallen cap a la part de ponent i els altres dos cap a llevant. Hi ha un requeridor i un visurador dels guardes i atalladors que hi ha des de la torre d'Oliva fins a la Gola de l'Albufera. Entre aquest Grau i la vila d'Oliva, per la una part, hi ha grans marjals. Passada la vila de Gandia hi ha, a quart i mig [de llegua] de la vora de la mar, dos llogarets de cristians nous, que anomenen Gereza i Jarafo [sic] que entre ambdós tenen com setanta cases i són del duc de Gandia. Abans d'aquests indrets, dalt la serra, hi ha un castellet del duc que anomenen Bayrent. Des d'aquesta torre del Grau a la de l'Albufera [sic] hi ha prop de dues llegües petites de marina descoberta i plana i moltes marjals i un poc de bosc cap a la marina. Des d'aquesta torre a la vila de Gandia hi ha mitja llegua de terra plana.

La vila de Gandia està a mitja llegua de la torre del Grau de Gandia, és del duc d'aquest nom, està edificada en una planura molt gran, a la ribera d'un riu que es diu amb el mateix nom. Per ací tenen un barranc fondo. Per on passa el riu i per un pont s'entra a la vila per la banda de la mar y per la part contrària del riu té una serra que anomenen de Mondúbar [sic] i d'altres serretes que anomenen de les ermites de Santa Anna i Sant Anton, que la fan molt padrastre². Aquestes serretes s'orienten cap a la mar i acaben on està el castell de Bayrent. La forma de dita vila es veurà en la planta, està voltada d'un mur antic i bo. Tot l'antic per la més part és casa mur i la casa del senyor es troba a la part del riu i en el mur, totes les finestres de la cambra que està en aquella part. El pare franciscà que fou duc de Gandia acresqué la vila cap a la part d'aquestes muntanyes, amb una molt bona muralla

¹ Juan d'Acuña, per mandat reial fa relació dels ports, cales, forts, ciutats, viles, llocs i torres que es troben en tota la costa del Regne de València. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Consell d'Aragó. Lligall 761, doc. 103. Publicat a Josep Vicent BOIRA MAIQUES: *Las torres del litoral valenciano*, Universitat de València - Conselleria d'Infraestructures i Transport, València: 2007, pp. 244-245. Agraïm força a Josep Vicent Boira el consentiment per traduir i transcriure aquest document.

² Obstacle rocós enmig dels sembrats. Destorb, obstacle; cosa que amb el seu volum atura el pas, la vista, l'airejament.

La torre de Guaita des del Gorg del riu de Xeraco

de pedra i uns cubs grans (...) Tota la muralla terraplenada té un petit vall per on discorre una séquia d'aigua com de mitja vara d'ampla i altre tant d'alta. Amb gran facilitat es pot aprofundir el vall i omplir-lo d'aigua i per la mateixa séquia, buidar-lo. Dins d'ella hi ha molts pous d'aigua bona (...) Hi ha en ella, dins els murs, cinc-centes cases i al raval que està vora la muralla, un carrer enmig, hi ha cent trenta cases, les cent de cristians vells i les trenta de cristians nous. Dins els murs es fa guarda cada nit pels veïns en tots els baluards i portes, en cadascun, dues persones. Quan hi ha nova de galiotes, es reforcen aquestes guardes y en posen altres en totes les demés torres de la muralla. Ronden la vila i trauen guardes fora d'ella, conegudes com 'camperes', i llavors, entren els cristians vells que viuen al raval de la vila. Algunes vegades, entren en ella vuit o deu dels cristians nous més rics amb les seues dones i fills (...) Des d'aquesta vila a la torre del riu Jarafo, que és del duc, hi ha tres quarts de llegua i la més part del camí es de marjal.

La torre del riu Jarafo, que és del duc de Gandia, és a tres quarts de llegua de la vila de Gandia, és redona i està edificada vora el pont del riu Jarafo, i com a un tret de mosquet de la mar. El duc té en ella una guarda i a la vora un bosquet de caça, que va per la vora de la mar i el talla un camí molt ample d'unes marjals molt grans. Des d'aquesta torre a la de la vall d'Alfàndaga [sic] hi ha una llegua, tota de marina descoberta.

La torre de la vall d'Alfàndaga està a una llegua de la del riu Jarafo, és redona i molt esprimatxada amb una revora al peu. Té una garita damunt la porta que conté una peça menuda d'artilleria que llança la pilota com una llima (?) petita. Té per a ella com una dotzena de pilotes i com tres arroves de pólvora. A prop d'ella hi ha un pou i a la torre hi ha dos guardes amb arcabussos i dos atalladors de cavall que van fins a la gola del riu Jarafo, un de hora prima i l'altre de matí. D'aquesta torre a la del riu de Cullera hi ha una llegua tota de platja descoberta i plana. Dins la terra, a la vall d'Alfàndaga i en altres que hi ha per allí, hi ha molts llocs de cristians nous que el més pròxim a la mar estarà a una llegua.

Publicacions de La Goleta

